

Sopor blir till Guld

– ska kommunen konkurrera?

En studie om hur svenska kommuner konkurrerar på avfallsmarknaden

– sensommaren 2004 –

Sopor blir till guld

– ska kommunen konkurrera?

Henrik Lethin

Återvinningsindustrierna
Box 5501, 114 85 Stockholm

Föreliggande rapports huvudtitel "Sopor blir till guld" är ett uttryck lånat från Borås Energi AB. På en särskild projektwebbsida för en ny avfallsanläggning används just uttrycket "sopor blir till guld". Uttrycket sammanfattar den optimistiska tilltro till vad nya, stora, investeringar i avfallsförbränningsanläggningar kan göra för bolagens ekonomi.

Innehåll

1. Inledning, 3
2. Några belysande citat, 5
3. Lagar som styr avfallsmarknaden, 7
 - 3.1 Kommunallagen, 7
 - 3.2 Miljölagstiftning, 8
 - 3.3 Lagen om offentlig upphandling, 9
4. Vad kostar det?, 10
5. Några exempel på kommunala bolags agerande på avfallsmarknaden, 12
 - 5.1 SYSAV (Sydskånes Avfallsaktiebolag), 12
 - 5.2 Tekniska Verken i Linköping AB, 15
 - 5.3 Renova AB, 17
 - 5.4 Halmstads Renhållningsaktiebolag, 18
 - 5.5 SRV Återvinning AB, 19
 - 5.6 VAFAB (Västmanlands avfallsaktiebolag), 20
 - 5.7 NSR (Nordvästra Skånes Renhållningsaktiebolag), 22
6. Demokratisk förankring, 23
7. Att gräva guld..., 25
8. Sammanfattning och slutsatser, 28
9. Källförteckning, 29

Förord

Denna rapport är framtagen av Henrik Lethin. Henrik är politisk sekreterare i Staffanstorps kommun och studerande vid ekonomiprogrammet på Ekonomihögskolan, Lunds universitet. Henrik har tidigare författat rapporten *Vem äger dina sopor - en studie av den skånska avfallsmarknaden*, utgiven av Timbro Syd våren 2004. Henrik Lethin ansvarar själv för rapportens innehåll. Värderingar och slutsatser i rapporten reflekterar inte nödvändigtvis Återvinningsindustriernas ståndpunkt. Återvinningsindustrierna anser dock att *Sopor blir till guld – ska kommunen konkurrera?* är en intressant och viktig rapport som speglar den verklighet som återvinningsbranschen arbetar i.

I det hållbara samhället är avfall en viktig råvara. Avfall var tidigare ett bortskaffningsproblem. Ansvar låg då på kommunerna att sköta avfallshanteringen, en uppgift som de utförde väl. I takt med ökat miljötänkande, kretsloppsanpassad lagstiftning och proaktiva företags miljöarbete har det skapats en marknad för omhändertagande av avfall. En starkt växande marknad. Det finns idag tydliga spelregler och miljölagar som reglerar hur avfallet skall transporteras och behandlas och vem som har ansvar. Detta borde innebära att det kommunala intresset för att ta hand om avfall skulle minska i motsvarande omfattning som den fria marknaden byggs ut. Men så är det inte.

Enligt Konkurrensverkets skrift "Lilla konkurrensboken" får kommuner bedriva viss typ av näringsverksamhet, men de får inte göra det i vinstsyfte och de får inte heller göra det på ett sådant sätt att det påverkar näringslivet negativt. Enligt kommunallagens lokaliseringsprincip får kommuner inte heller bedriva verksamhet utanför ägarkommunens gräns. Denna rapport visar på ett tydligt sätt att de kommunala avfallsbolagens ambition är att växa både på en privat marknad och på annan geografisk marknad än "den egna".

Rapporten visar också att det kan finnas risk för korssubventionering mellan den konkurrensutsatta verksamheten och den taxefinansierade i det kommunala bolaget. Detta är en ständig källa till misstänksamhet från näringslivet på en marknad där det finns offentliga aktörer. Det borde ligga i de kommunala bolagens eget intresse att undanröja detta genom transparens eller andra åtgärder.

En privatisering av avfallsmarknaden skulle vara bra för miljön. Andelen avfall som skulle kunna gå till materialåtervinning i stället för till förbränning skulle öka. I dag finns ett alltför starkt ekonomiskt incitament för de kommunala bolagen att skicka avfall till förbränning. Förbränning är inte enda lösningen i ett hållbart samhälle. Materialåtervinningen måste öka. Det finns dock något undantag bland de kommunala bolagen där man prioriterar materialåtervinning i stället för förbränning.

Många privata företag har sitt ursprung i tjänster och erfarenheter från den offentliga sektorn. Duktiga kommunala företag "förtjänar" att privatiseras. Alla blir vinnare. Sammanfattningsvis kan konstateras att kommunerna har två val

1. Antingen se till att verksamheten håller sig innanför ramarna.
2. Eller se till så att verksamheten privatiseras

Annika Helker Lundström
VD Återvinningsindustrierna

1. Inledning

Ska kommunen konkurrera?¹ Föreliggande rapportens titel kan tyckas vara utformad som en retorisk fråga där svaret på förhand är givet: - Självklart ska kommuner inte konkurrera med sina bolag; varken med varandra eller med det fria näringslivet.

Samtidigt visar rapporten att det är just detta som sker på avfallsmarknaden, i strid med kommunallagens intentioner. Rapporten beskriver en marknad som behärskas av några få monopol som aldrig utmanas på "hemmaplan", men som däremot ofta konkurrerar på övriga marknader.

Det finns många goda syften för oss att gemensamt fatta beslut om viktiga angelägenheter. Däremot finns det inte något stöd, varken i ekonomisk forskning eller i empiriska observationer, för att offentligt företagande bidrar till något annat än lägre tillväxt och konsumentnytta, i jämförelse med enskilt ägande.

Under sommaren har bland annat följande slutsats dragits av Konkurrensverket, i den uppmärksammade rapporten *Monopolmarknader i förändring*:

Som framgått av redogörelsen i denna rapport finns flera internationella studier som visar att det finns betydande fördelar med att öppna marknader för konkurrens och genomföra reformer. Ökad konkurrens höjer produktionseffektiviteten och verkar därmed prissänkande samtidigt som konsumenternas valmöjligheter ökar. Konsumenterna får även en helt annan styrkeposition på marknaden då antalet leverantörer ökar.²

Rapporten visar att även att priserna har fallit på tidigare monopolmarknader där nya företag med framgång kunnat utmana det etablerade bolaget. Svenskt Näringsliv kommer i rapporten *Effekter av konkurrensutsättning av offentlig verksamhet* fram till att de möjliga besparingarna vid konkurrensutsättning är stora:

Inom tekniska verksamheter och transporter tycks besparingspotentialen ligga närmare 30 procent.³

Transportföretaget Connex svenske vd Pelle Svensson sa i TV4 den 14 juli såhär: - *En tumregel är när en privat, ny entreprenör eller aktör på en avreglerad marknad kommer in är [det] mellan 25, 30, 40 procent effektivare.*⁴

¹ Med kommuner avses i det här fallet de minsta administrativa enheterna inom Sverige som har beskattningsrätt och visst självstyre. Kommuner är geografiskt avgränsade och utgör egna juridiska personer. Ett kommunalt bolag är ett bolag som ägs av en eller flera kommuner. Dessa bolag är egna juridiska personer.

² Ingemarsson, Mikael, *Monopolmarknader i förändring*, Konkurrensverkets rapportserie: 2004:3, s. 179.

³ Arthursson, Michael & Ekelund, Mats, *Effekter av konkurrensutsättning av offentlig verksamhet*, Svenskt Näringsliv, 2004, s. 8.

⁴ Utskrift från Observer avseende Ekonominyheterna TV 4, 2004-07-14, kl. 19.25.

Föreliggande rapport är en genomgång av offentliga handlingar, kommunala bolags hemsidor, tidningsartiklar, rapporter m.m., med syftet att beskriva hur kommunala avfallsbolag förhåller sig till kommunallagens lokaliseringsprincip och dess principer om kommunal näringsverksamhet. Rapporten är disponerad enligt följande:

Kapitel 2 introducerar läsaren till problematiken med konkurrerande kommuner på avfallsmarknaden. Genom ett axplock citat framträder konturerna av kommunala bolag vars primära inriktning tycks vara tillväxt, lönsamhet och överlevnad i hård konkurrens.

Kapitel 3 är en genomgång av den viktigaste lagstiftningen som reglerar avfallsmarknaden. Kommunallagen, lagen om offentlig upphandling och viss miljölagstiftning går igenom kortfattat, med tyngdpunkt på kommunallagen.

Kapitel 4 försöker uppskatta kostnaderna för, och omfattningen av den planerade kapacitetsförstärkningen vad gäller avfallsförbränning. Slutsatserna bygger i väsentliga delar på energi- och miljökonsultföretaget Profus rapport *Avfallsförbränning – utbyggnadsplaner, behov och brist* från början av 2004.

Kapitel 5 är en genomgång av sju kommunala/interkommunala bolag som kan sägas vara arketyper för, eller åtminstone substantiella exempel på, hur kommuner genom sina bolag konkurrerar på avfallsmarknaden.

Kapitel 6 är en kortfattad genomgång av vilka ärenden beträffande respektive kommunala bolag som förekommit i några ägarkommuners folkvalda politiska församling, kommunfullmäktige. Vilka ärenden som kommer upp varierar, men tydligt är att tydlig demokratisk förankring saknas i vissa fall, varför vissa kommunens motiv att äga avfallsbolag åtminstone inte kan sägas bygga på strävan efter demokratisk insyn/kontroll.

Kapitel 7 belyser tre kommuners mångmiljoninvesteringar i avfallsförbränningsanläggningar och den ekonomiska risk som är förknippad med investeringarna, bland annat att överkapacitet hotar.

Kapitel 8 sammanfattar problematiken, och i kapitlet dras några slutsatser om hur kommunerna bör agera framdeles för att undvika kapitalförstöring och annan ekonomisk suboptimering.

2. Några belysande citat

Nedan är några exempelcitat, vilka belyser de resonemang som senare förs, samlade. Alla verksamheter är idag helt kommunägda och beskrivs i sitt sammanhang längre fram i rapporten (huvudsakligen i kapitel 5). Här återfinns ett antal exempel på konkurrens på fel sida kommunallagen, och exempel på vad som kan kallas korssubventionering – när *hushållen* betalar för en etablering på den *privata* sidan.

Prisnivån i avfallsbranschen är som en följd av konkurrensituationen pressad vilket syns tydligast genom att minskade mängder *Blandat Industriavfall* når Sysav. En prishöjning riktad mot regionens bygg- och industrikunder bedöms därför inte vara genomförbar av konkurrensskäl, tvärtom, så görs bedömningen att priset på *Blandat Industriavfall* med sin stora andel brännbart avfall, med det snaraste behöver sänkas för att Sysav framgångsrikt skall kunna hävda sig i konkurrensen och säkra tillförseln av brännbart avfall till sin avfallsförbränningsanläggning.

... återstår således endast att höja priset på det Brännbara hushållsavfallet

Efter ett genomgripande budgetarbete med målsättningen att öka företagets resultat genom kostnadsbesparingar återstår dessvärre endast att justera budgetens intäktsida...⁵

(Sysav, som ägs av 14 kommuner i södra Skåne, sänker priset för företagskunderna och så höjer man priset för hushållen, det vill säga monopolvolymen, med 22 %.)

Hade vi inte kunnat kompensera förlusten genom avtal med andra kommuner, hade vi tvingats avveckla delar av verksamheten. Detta hade drabbat vår utveckling, och kärnaffärerna i framtiden.⁶

Nationell aktör...

Förr var sopor just sopor. Idag är det en handelsvara på en marknad med ökande konkurrens. Inte minst när det gäller avfall för förbränning. För att trygga försörjningen måste vi därför jobba affärsmässigt. Och se hela södra Sverige som vårt primära upptagningsområde.⁷

Konkurrensen från andra avfallsförbränningsanläggningar ökar och kommer att öka alltmer under de närmaste åren. Från Mälardalen och söderut kan det uppstå en överkapacitet varför även transporter av avfall kan komma att öka.⁸

(Tekniska Verken i Linköping AB, ett bolag som är helägt av Linköpings kommun)

⁵ Sysavs rambudget 2005-2007.

⁶ VD-ordet i "Verksamhetsåret 2003. Tekniska Verken. Siffror och händelser under 2003.", s. 7.

⁷ "Verksamhetsåret 2003. Tekniska Verken. Siffror och händelser under 2003.", s. 17.

⁸ "Verksamhetsåret 2003. Tekniska Verken. Siffror och händelser under 2003.", s. 15.

Jag tycker det är viktigt som affärsdrivande företag att visa musklerna ibland. Vi har låtit de stora drakarna sköta industriavfallet...⁹

(NSR är ett bolag som ägs av sex nordvästskånska kommuner)

SRV menar att om priserna i detta anbud skulle komma konkurrenterna tillhanda så skulle det vara mycket lätt för dessa att dra slutsatser om vilka strategier som ligger bakom prissättningen. Att få kännedom om sina konkurrenters strategier måste betraktas som mycket gynnsamt. SRV är således övertygade om att om priserna i detta anbud görs offentliga så kommer det att kunna skada SRV:s affärsmöjligheter.¹⁰

(SRV ägs av fem kommuner i Storstockholmsområdet)

Strävar efter att bli helhetsleverantörer

Den hårdnande konkurrensen och ökade investeringskostnader i kombination med högre nivåer vad gäller miljökrav gör att företagen i branschen strävar efter att nå positionen helhetsleverantör, med ett komplett erbjudande som täcker hela återvinningskedjan. På så sätt försöker företagen nå ökade volymer och därigenom skalfördelar. Följden blir att många, framförallt mindre, både kommunala och privata företag i branschen riskerar att få det betydligt tuffare, och eventuellt fasas ut.¹¹

Försäljningsorganisationen fokus under kommande år är att öka bearbetningen av de 10 000 potentiella kunder som finns inom kundkategorin privata företag, i Västsverige.¹²

(Renova är enligt hemsidan ”Västsveriges ledande återvinnings- och avfallsföretag” och ägs likafullt av elva kommuner på västkusten)

Marknadsavdelningen har under året haft ca 650 företagskontakter i form av besök ute hos kund eller kundbesök på våra anläggningar. 50 nya avtal med kunder har träffats. Under året har dessutom 140 företag tecknat avtal om Återbrukskort. Totalt antal avtal om helhetslösningar uppgick vid årets slut till ca 200 och antal avtal om Återbrukskort till 775.¹³

(Vafab är ett bolag som ägs av Västmanlands län samt Enköpings kommun)

⁹ NSR:s styrelseordförande, RVF-nytt nr 3/2004.

¹⁰ Ur SRV:s anbud till Stockholms stad 2004-03-30.

¹¹ Renovas årsredovisning för 2003, s.11.

¹² Renovas årsredovisning 2003, s. 14.

¹³ Vafabs årsredovisning 2003, s. 9.

3. Lagar som styr avfallsmarknaden

3.1 Kommunallagen

Kommunallagen (fortsättningsvis KL) har i allt väsentligt sina rötter i 1862 års kommunalreform. Den är generell lagstiftning som ger besked om hur den kommunala självstyrelsen skall förverkligas och vilka gränser som gäller för primär- och landstingskommuners agerande, ofta benämnt som den kommunala kompetensen.

En förutsättning för att en kommun skall ha möjlighet att engagera sig för en angelägenhet är att den därigenom tillgodoser ett allmänt intresse. Denna regel slogs i princip fast redan i 1862 års kommunalreform och återfinns i den nu gällande kommunallagen (1990:900). Portalbestämmelsen om allmänintresse som förutsättning för kommunernas kompetens är medvetet mycket generellt formulerad. Viss stadga i tolkningen har erhållits genom rättspraxis, varje kommunmedborgare har rätt till så kallad laglighetsprövning hos förvaltningsdomstolarna (jfr bl.a. Strömberg).

Det finns ett stort antal kompetensbegränsande principer, som alltså utesluter ett kommunalt agerande även om allmänintresse skulle föreligga. Redan av 2 kap 1 § KL framgår att åtgärderna måste ha anknytning till kommunens område eller dess medlemmar (lokaliseringsprincipen) och att dessa enligt andra rättsregler inte skall handhas av annan. Med annan avses annan primär- eller landstingskommun, staten eller enskilt rättssubjekt. Inte heller är det tillåtet för en kommun att ekonomiskt stödja enskild om stöd härför inte finns enligt annan lag (jfr till exempel lag (1970:663) om vissa kommunala befogenheter ifråga om sysselsättning till handikappade). Detta är också en konsekvens av den likställighetsprincipen som förbjuder att kommunmedlemmarna behandlas olika (2 kap 2§ KL). Generellt stöd till näringslivet är numera kompetensenligt, medan riktat stöd till enskild näringsidkare kräver synnerliga skäl.

Beträffande kommunal affärsverksamhet gäller särskilda bestämmelser. Dessa utgör tillägg till dem som nämnts ovan. Kommuner får driva näringsverksamhet, om den drivs utan vinstsyfte och går ut på att tillhandahålla allmännyttiga anläggningar eller tjänster åt sina medlemmar. I princip får kommunerna även bilda enskilda bolag för att bedriva kompetensenlig affärsverksamhet. Bolaget blir en från den kommunala ägaren helt fristående juridisk person. En annan effekt av bolagiseringen är att den bedrivna verksamheten undantas från huvuddelen av KL:s regler om förvaltning ekonomiskt och administrativt. Istället kommer associationsrättslig lagstiftning i förgrunden, som till exempel aktiebolagslagen. Insynen i och inflytandet över verksamheten efter bolagisering försämrars dock både för fullmäktige och för allmänheten.

Det är viktigt att skilja på kommunen och dess bolag. De binds inte av varandras förpliktelser och kommunen saknar bestämmanderätt över bolaget annat än indirekt. Både bolaget och kommunen omfattas av skyldighet att i öppen konkurrens handla upp varor och tjänster enligt lagen om offentlig upphandling.

Sammanfattningsvis ger KL förhållandevis tydliga ramar för kommunernas agerande. De får inte engagera sig i verksamheter som sträcker sig utanför deras geografiska område eller som annars saknar ett mycket tydligt allmänintresse för kommunernas medlemmar. De får heller inte, även om allmänintresse i lagens mening föreligger, ägna sig åt sådan verksamhet som ankommer på andra offentliga eller enskilda aktörer om inte stöd för detta finns i KL eller annan lag. Inom avfallsområdet blir slutsatsen att en stor del av den verksamhet som bedrivs idag saknar kommunerna stöd i lagstiftningen för.

Ett kommunalt avfallsbolag får bara syssla med hushållsavfall i den egna kommunen/de egna kommunerna och detta förstås efter upphandling.

Inom/utom kommunerna	Inom	Utom
Hushållsavfall	Här (givet LOU)	Inte här
Industriavfall	Inte här	Inte här

3.2 Miljölagstiftning

I miljöbalken, som trädde i kraft den 1 januari 1999, återfinns i sammansmält form regler från 15 tidigare miljölagar.¹⁴ Avfall och producentansvar regleras i kapitel 15. I samma kapitel definieras bland annat *avfallshantering* såsom ”en verksamhet eller åtgärd som utgörs av insamling, transport, återvinning och bortskaffande av avfall”.¹⁵ Vidare regleras bland annat avfallsinnehavarens ansvar, producentansvaret, den kommunala renhållningsskyldigheten och deponering av avfall.

I den mer detaljerade och specifika avfallsförordningen (2001:1063), preciseras miljöbalkens regler ytterligare. I förordning (2001:512) om deponering av avfall, som syftar till ”att förebygga och minska de negativa effekter deponering av avfall kan orsaka på människors hälsa och på miljön”¹⁶ stadgas att varken utsorterat brännbart avfall eller organiskt avfall får deponeras. Andelen hushållsavfall som idag förs till deponi understiger 20 %.¹⁷ År 2002 förbrändes ca 1 675 000 ton hushållsavfall i Sverige, det vill säga ungefär 40 % av den totala mängden.¹⁸

¹⁴ <http://www.naturvardsverket.se/index.php3?main=/dokument/lagar/mbalkinf/mbalk.htm> 2004-07-15.

¹⁵ Miljöbalken 15 kap. 3§.

¹⁶ SFS 2001:512 §1.

¹⁷ www.rvf.se 2004-06-18.

¹⁸ <http://www.rvf.se/avfallshantering/03/rub7.html>, Googles cache av sidan 2004-07-15

3.3 Lagen om offentlig upphandling

Lagen (1992:1528) om offentlig upphandling, LOU, är central bland de regelverk vilka reglerar offentlig upphandling. All upphandling ”ska [...] utnyttja de konkurrensmöjligheter som finns och genomföras affärsmässigt”¹⁹. Med affärsmässigt menas bland annat att ”anbudsgivare, anbudssökande och anbud ska behandlas utan ovidkommande hänsyn.”²⁰ Konkurrensen gynnas genom att varje avtalsrelation med annan juridisk person än den upphandlande parten ska föregås av en upphandling. Dessa upphandlingars tillvägagångssätt regleras i LOU och på så sätt kan godtycke bland offentliga upphandlare motverkas.

LOU omfattar bland annat kommuners och landstings inköp av varor och tjänster från andra juridiska personer. Alltså ska köp mellan olika kommuner upphandlas, liksom till exempel köp mellan en kommun och dess kommunala bolag.

När Nämnden för offentlig upphandling (NOU), tillsynsmyndighet för LOU, utredde frågan om kommuners och landstings möjligheter enligt LOU och gemenskapsrätten att genomföra köp från sina egna företag kom de bland annat fram till följande slutsats:

Om kommunen har för avsikt att beställa arbeten av det kommunala företaget eller att köpa de varor eller tjänster företaget tillhandahåller kan kommunens relation till företaget i det avseendet endast grundas på avtal. Sådana avtal avseende kommuners anskaffning av varor, tjänster samt byggentreprenader skall föregås av upphandling i enlighet med LOU. Detsamma gäller för interkommunal samverkan i privaträttsliga former, dvs. när flera kommuner bildar gemensamma ’kommunala bolag’²¹

¹⁹ http://www.kkv.se/konkurrens/tre_lagar.shtm 2004-07-15

²⁰ http://www.kkv.se/konkurrens/tre_lagar.shtm 2004-07-15

²¹ ”Uppdrag att utreda kommuners och landstings möjligheter enligt lagen (1992:1528) om offentlig upphandling (LOU) och gemenskapsrätten att genomföra köp från sina egna företag m.m.”, NOU, 1998.

4. Vad kostar det?

Är förbränning svaret på alla frågor? Det är lätt att bibringas den uppfattningen när den planerade utbyggnaden av förbränningsanläggningar i Sverige redovisas. Utbyggnaden är i storleksordningen 10 miljarder!

År 2002 förbrändes 2,8 miljoner ton sopor. År 2008 beräknas kapaciteten ligga på 4,9 miljoner ton fördelat på ett 40-tal anläggningar enligt en rapporten *Avfallsförbränning – utbyggnadsplaner, behov och brist* av konsultföretaget Profu.

Bakgrunden till utbyggnaden är det deponiförbud som införts (förbud att deponera brännbart utsorterat avfall) och det som införs, per den 1 januari 2005, på organiskt avfall. Kopplat till detta finns nationella miljökvalitetsmål som syftar till att utöka den biologiska behandlingen:

Senast år 2010 ska minst 35 % av matavfallet från hushåll, restauranger, storkök och butiker återvinnas genom biologisk behandling.²²

I propositionen gör regeringen följande bedömning:

Avfallsförbränning med energiåtervinning är en metod för att hantera sådant avfall som inte lämpar sig för materialåtervinning eller biologisk behandling. Avfall som avses att brännas bör vara väl sorterat, karakteriserat och kontrollerat.²³

Man kan lätt tolka in att det finns en viss diskrepans mellan å ena sidan regeringens mål om balans mellan materialåtervinning och biologisk behandling och de kommunala ambitionerna att satsa på förbränning å andra sidan.

Drygt 2 miljoner tons kapacitet är under utbyggnad eller planering. Enligt tidigare gjorda investeringar kan man diskutera kring en schablonkostnad på 5 000 kr per utbyggt kapacitetston. På detta sätt kan man beräkna kostnaden för utbyggnaden till ca 10 miljarder, det vill säga lika mycket som de statliga anslagen till matematik och naturvetenskap, teknisk vetenskap och medicinsk verksamhet sammantaget uppgick till under år 2003.²⁴

Naturvårdsverket har gjort en uppföljning av deponiförbuden. Totalt under 2004 har det i hela landet medgivits dispenser från deponiförbuden vad gäller utsorterat brännbart avfall på 380 000 ton.²⁵

Förutsättningarna att kunna utnyttja en kapacitet på ytterligare 2 miljoner ton kan därför med fog ifrågasättas.

²² *Ett samhälle med giftfria och resurssnåla kretslopp Sammanfattning av regeringens proposition 2002/03:117 ("Kretsloppspropositionen")*, s. 13.

²³ *Ett samhälle med giftfria och resurssnåla kretslopp Sammanfattning av regeringens proposition 2002/03:117 ("Kretsloppspropositionen")*, s. 14.

²⁴ *Statistisk årsbok för Sverige 2004*, SCB, s. 540.

²⁵ *Uppföljning av deponeringsförbuden*, Naturvårdsverkets rapport 5383, 2004.

En invändning skulle kunna vara att det inte är kommunerna själva som riskerar något, utan de egna ”affärsdrivande” bolagen. Invändningen är förstås att ofta får skattebetalarna ändå svara upp för kommunala bolags åtaganden. Dessutom ges regelmässigt kommunal borgen vid sådana här stora investeringar. Det finns dock undantag, bland annat de sydsvenska Sysavkommunerna.

I diskussionerna med delägarkommunerna fanns det en viktig faktor i argumentationen. Delägarkommunerna är inte intresserade av en förpliktelse som fanns i det nuvarande konsortialavtalet. Vilken förpliktelse är det då? Jo det är faktiskt en att gå i borgen för den anläggning som skall uppföras. Det är ett borgensåtagande i storleksordningen 700-800 Mkr. Detta har naturligtvis SYSAV lyssnat på och skall försöka hitta formerna för att vi skall slippa ett kommunalt borgensåtagande och istället arbeta på de marknadsmässiga villkor som gäller för anläggningar av det här slaget.²⁶

”Formerna” blev ett 25-årigt konsortialavtal innehållande en förbindelse om att lämna allt sitt avfall till bolaget. Marknadsmässigheten kan diskuteras inte minst då det är ett otvetydigt åsidosättande av lagen om offentlig upphandling eftersom ingen upphandling av avfallshanteringen ägde rum.

Sysavkommunernas föredöme följdes exempelvis varken av Jönköping eller av Skövde. I Jönköping gick kommuninvånarna i borgen med 1,3 miljarder kronor och i Skövde med 320 Mkr. Det gör ca 11 000 kronor per invånare i Jönköping, ca 7 000 kronor per invånare i Skövde (se vidare i kapitel 7).

²⁶ Malmö kommunfullmäktige 1999-10-28, Kjell Arne Landgren, kommunfullmäktiges ordförande och vid denna tidpunkt även ordförande i Sysav.

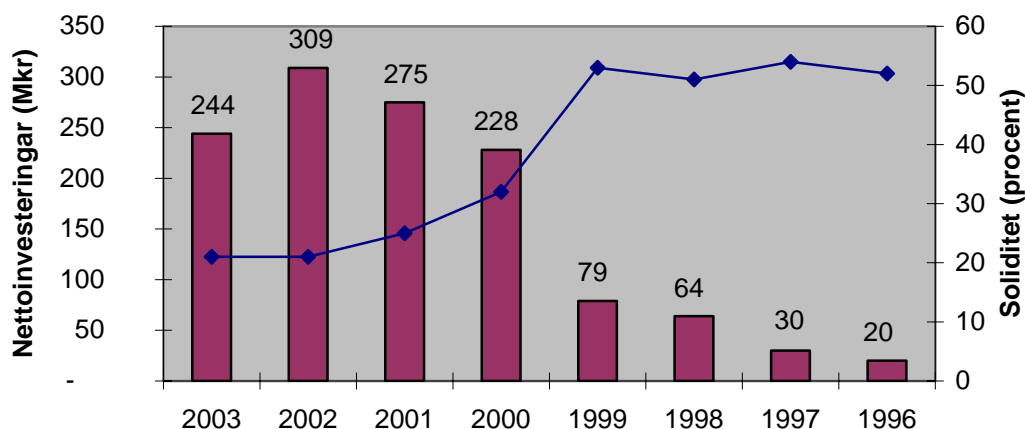
5. Några exempel på kommunala bolags agerande på avfallsmarknaden

Idag omsätter sophanteringsbranschen (insamling och behandling) i Sverige omkring 12 miljarder kronor årligen. Av detta beräknas avfallsmarknaden (behandling) omsätta ca 5-6 miljarder kronor.²⁷ En rimlig uppskattning är att omkring nio tiondelar av den uppgivna omsättningen beträffande avfallsmarknaden kan hänföras till kommunala bolag på icke-upphandlade kontrakt. I det följande har sju kommunala bolag, vilka tydligt exemplifierar dagens svenska avfallsmarknad, lyfts fram.

5.1 SYSAV (Sydskånes Avfallsaktiebolag)

Det interkommunala avfallsbolaget Sysav ägs av fjorton kommuner i södra Skåne och med ca 200 årstjänster och en nettoomsättning på 572 Mkr år 2003, är bolaget regionens största aktör inom avfallsområdet. Bolaget har expanderat kraftigt de senaste åren, bland annat har omsättningen mer än fördubblats sedan 1999. Investeringarna har också ökat kraftigt de senaste åren – på de senaste fyra åren sedan 2000 har mer än en miljard kronor investerats netto, jämfört med de fyra föregående årens (1996-1999) sammanlagda nettoinvestering uppgående till mindre än 200 Mkr, d.v.s. en knapp femtedel. Samtidigt har soliditeten urholkats (se diagram nedan), från att i flera år legat över 50 procent till att som idag uppgå till ca 21 procent.²⁸

Nettoinvesteringarnas respektive soliditetens utveckling
åren 1996-2003 (koncernen)

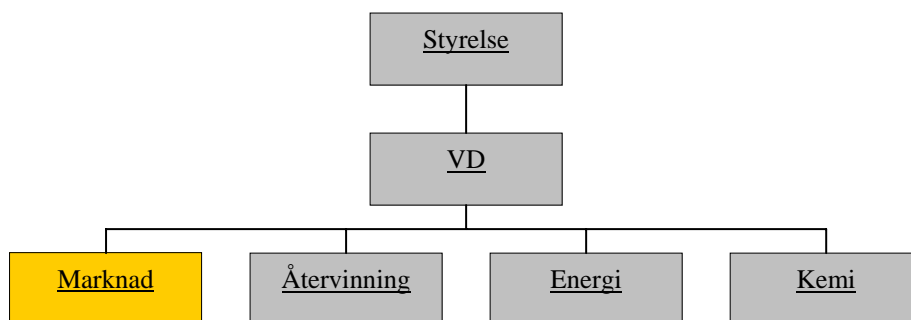
²⁷ Siffrorna baseras på D&B Branschfakta Sophanteringsföretag 2004:1.

²⁸ Samtliga siffror i stycket ovan är hämtade från Sysavs årsredovisning 2003.

I koncernen ingår förutom moderbolaget de helägda dotterbolagen Sysav Utveckling AB (forsknings- och utvecklingsbolag som enligt deras hemsida, www.sysavutveckling.ideon.se, bland annat ”fångar upp och utvecklar idéer och förslag inom Sysavs verksamhetsområden”), LOTS Miljösystem i Sverige AB, Miljöfarligt avfall i Sverige AB, Marksanering i Sverige AB och Sysav Kemi AB. De fyra sistnämnda företagen är vilande, men det är snarare en organisatorisk fråga än en verksamhetsfråga då Sysav erbjuder såväl rådgivning som hjälp med farligt avfall och kemikaliehantering. Likaså erbjuds marksaneringstjänster för bland annat jord förorenad med olja, tungmetaller, PCB med mera.

I bolagsordningens 2 § stadgas att ”Bolaget skall ha till föremål för sin verksamhet att svara för den regionala avfallshanteringen inom verksamhetsområdet för delägarkommunerna”. Men det bör i sammanhanget påpekas att detta, för Sysav, inte är liktydigt med att enbart handha kommuninvånarnas hushållsavfall. Sysavs arbetar aktivt med marknadsföring för att kunna öka omsättningen ytterligare. Företagets vd säger i vd-ordet i 2003 års årsredovisning att den ”nya organisationen innebär att Sysav mer än tidigare fokuserar på marknadsfrågorna”. Följdriktigt har organisationen anpassats och från och med den 1 januari 2004 ser organisationen schematiskt ut som nedan:

Huvuddragen i Sysavs organisation från 1 januari 2004, enligt årsredovisning 2003

Område ”Marknad” får en självständigare roll än tidigare och utgör nu ett av de fyra ben företaget står på. Även bolagets forskningsinsatser kan kopplas till marknadstänkandet. Vd menar att ”för att kunna hävda sig på en alltmer konkurrensutsatt marknad måste det också finnas en satsning på forskning och utveckling”.

2003 tog Sysav emot 284 000 ton industriavfall och 255 000 ton hushållsavfall. Sysav skriver i årsredovisning 2003 att trenden med ökade avfallsmängder håller i sig och att ”därutöver har, som resultat av marknadsinsatser inom ett utökat insamlingsområde, mängden avfall från industrier och verksamheter ökat, totalt med 18 %. Även mängden hushållsavfall som tagits emot har ökat, med 3 %, vilket delvis beror på avtal med närliggande avfallsbolag.”

I det helägda dotterbolaget Sysav Utveckling AB är marknadsambitionerna tydliga. I årsredovisning 2003 skriver bolagets vd att när förutsättningar finns ”skall bolaget också vidareutveckla projekt och idéer rörande avfallshandtering och återvinning för att kommersiellt erbjuda dessa till marknaden såsom färdiga produkter i form av tjänster och utrustning”.

I Sysav förenas kommunalt ägande – och därmed risktagande för kommuninvånarna – med ledningens marknadsmässiga ambitioner. Dock förefaller Sysav snäva in det geografiska verksamhetsområdet. Efter två års arbete från Sysavs sida för att få till stånd ett samarbetsavtal och ett licensavtal med ett företag verksamt i Malaysia har det projektet avslutats då bland annat den svenska ambassaden ”uttrycker stor tveksamhet inför ett samarbete med [företaget i fråga]”.²⁹

Dock efterfrågas Sysavs kunskaper på andra håll i världen. En förfrågan till Sysav om medverkan vid ”anbudsgivning rörande inventering, undersökning och sanering av ett stort avfallsupplag, Krazybor, utanför S:t Petersburg”³⁰ behandlades välvilligt på så sätt att Sysav ska medverka med bland annat ”viss sakkunskap”.³¹

Sysav Total, som är Sysavs koncept för helhetslösningar, kan sägas vara ett tydligt exempel på marknadstänkandet i avfallsbranschen. Konceptet som enbart riktas till företag kan kortfattat sägas handla om att som företag har man *en* kontakt och får *en* faktura, samtidigt som tjänsteutbudet är stort: statistik, farligt avfall, sorteringsrutiner, kemikaliehantering. Sysav Total skräddarsyr en lösning för varje företagskund.³² Konceptet med helhetslösningar är inte ovanligt bland privata aktörer.

Strävan efter nya företagskunder får tyvärr ibland negativa effekter för den målgrupp som bolaget egentligen är ägnat att verka för – hushållen i Sysavs ägarkommuner. I Sysavs rambudget för 2005-2007 står att läsa:

Prisnivån i avfallsbranschen är som en följd av konkurrenssituationen pressad vilket syns tydligast genom att minskade mängder *Blandat Industriavfall* når Sysav. En prishöjning riktad mot regionens bygg- och industrikunder bedöms därför inte vara genomförbar av konkurrensskäl, tvärtom, så görs bedömningen att priset på *Blandat Industriavfall* med sin stora andel brännbart avfall, med det snaraste behöver sänkas för att Sysav framgångsrikt skall kunna hävda sig i konkurrensen och säkra tillförseln av brännbart avfall till sin avfallsförbränningsanläggning.

... återstår således endast att höja priset på det Brännbara hushållsavfallet

Efter ett genomgripande budgetarbete med målsättningen att öka företagets resultat genom kostnadsbesparingar återstår dessvärre endast att justera budgetens intäktssida...³³

Alltså, Sysav som ägs av 14 kommuner i södra Skåne, har för avsikt att sänka priset för företagskunderna och samtidigt höja priset för hushållen med ca 22 %. Hushållen kan dessutom inte göra något åt detta eftersom Sysav har monopol på hushållsavfallet i de aktuella kommunerna.

²⁹ Protokoll fört vid sammanträde med SYSAV:s styrelse 2004-06-10, s. 4.

³⁰ Protokoll fört vid sammanträde med SYSAV:s styrelse 2004-06-10, s. 2.

³¹ Protokoll fört vid sammanträde med SYSAV:s styrelse 2004-06-10, s. 2.

³² www.sysav.se/Templates/Page.aspx?id=143, 2004-07-15

³³ Sysavs rambudget 2005-2007.

5.2 Tekniska Verken i Linköping AB

Tekniska Verken i Linköping AB, nedan kallat Tekniska Verken, ägs av Linköpings Stadshus AB (100 %) vilket i sin tur ägs av Linköpings kommun (100 %). Föremålet för bolagets verksamhet är enligt bolagsordningen att ”själv eller genom ägda bolag uppföra, förvärva, äga, förvalta samt utveckla fast och lös egendom i form av anläggningar och utrustning för tekniska nyttigheter och tjänster och driva annan med bolaget förenlig verksamhet”.

I praktiken är Tekniska Verken ett konglomerat, med bland annat ”el, fjärrvärme, vatten, avfallshantering, bredband, fordonsbränsle och parkering”³⁴. Nettoomsättningen inklusive punktskatter uppgick år 2003 till drygt 3 miljarder kr. Resultatet efter finansiella poster blev nära 230 Mkr.³⁵

Trots att bolaget är ett helägt kommunalt bolag ägt av Linköping kommun betraktar man sig som ”ett regionalt företag med Linköping som bas”³⁶. Företaget inriktar sig inte bara på service till linköpingsborna, utan skriver att de delar med sig av sitt kunnande ”till 30 kommuner och många företag”³⁷.

Bolagets kommersiella framtoning är påtaglig. Tekniska Verken menar att det ”regionala samarbetet blir... allt viktigare. Av rent affärsmässiga skäl.”³⁸ När till exempel Stadspartner AB (ett helägt dotterbolag som bland annat arbetar med skötsel av grönytor, parker och vägar) tappade ett kontrakt med Linköpings kommun till ett värde av motsvarande 30 Mkr fann problemet snart en lösning:

Hade vi inte kunnat kompensera förlusten genom avtal med andra kommuner, hade vi tvingats avveckla delar av verksamheten. Detta hade drabbat vår utveckling, och kärnaffärerna i framtiden.³⁹

Inom affärsområdet Avfall & återvinning betecknar bolaget sig som ”Starka på en allt hetare marknad”. Affärsområdets resultat stärktes och uppgick till 41 Mkr. Intäkterna uppgick till 234 Mkr. Men även om lönsamheten är god idag, finns affärsrisker i och med den ökande konkurrensen inom avfallsförbränning och hotande överkapacitet. Det är Tekniska Verken väl medvetna om:

Konkurrensen från andra avfallsförbränningsanläggningar ökar och kommer att öka alltmer under de närmaste åren. Från Mälardalen och söderut kan det uppstå en överkapacitet varför även transporterna av avfall kan komma att öka.⁴⁰

Tekniska Verken menar också att det är ”speciellt glädjande ... att nu också avdelningen Företagstjänster uppvisar ett starkt resultat.”⁴¹

Det kommunala bolaget Tekniska Verken ser inte den geografiska kommungränsen som ett hinder mot expansiv affärsstrategi. När bolaget beskriver sin roll på avfallsmarknaden tyder ingenting på annat än att bolaget betraktar sig som en nationell aktör:

³⁴ www.tekniskaverken.se 2004-07-21.

³⁵ ”Verksamhetsåret 2003. Tekniska Verken. Siffror och händelser under 2003.”.

³⁶ ”Verksamhetsåret 2003. Tekniska Verken. Siffror och händelser under 2003.”, s. 2.

³⁷ ”Verksamhetsåret 2003. Tekniska Verken. Siffror och händelser under 2003.”, s. 2.

³⁸ ”Verksamhetsåret 2003. Tekniska Verken. Siffror och händelser under 2003.”, s. 2.

³⁹ VD-ordet i ”Verksamhetsåret 2003. Tekniska Verken. Siffror och händelser under 2003.”, s. 7.

⁴⁰ ”Verksamhetsåret 2003. Tekniska Verken. Siffror och händelser under 2003.”, s. 15.

⁴¹ ”Verksamhetsåret 2003. Tekniska Verken. Siffror och händelser under 2003.”, s. 15.

Nationell aktör...

Förr var sopor just sopor. Idag är det en handelsvara på en marknad med ökande konkurrens. Inte minst när det gäller avfall för förbränning. För att trygga försörjningen måste vi därför jobba affärsmässigt. Och se hela södra Sverige som vårt primära upptagningsområde.⁴²

Detta bekräftas även av ett pressmeddelande från den 23 september 2003 med rubriken ”Mer småländskt avfall till Linköping”:

I dagsläget tar Tekniska Verken emot brännbart avfall som blir över efter källsortering från ett trettiotal kommuner i regionen. Gärstadverket har 3 avfallspannor med en kapacitet att elda 220 000 ton/år. En stor utbyggnad av Gärstadverket pågår och ska stå klar i december 2004 med en ny panna och en kapacitet på 350 000 ton.

De nya avtalen med Jönköping, Habo och JRAB löper på mellan 2-5 år. I avtalen finns också en förlängningsklausul. Som mest rör det sig om ca 50 000 ton per år. Sedan tidigare har Tekniska Verken avtal med ett flertal kunder i Småland; Aneby, Emmaboda, Hultsfred, Högsby, Mönsterås, Nybro, Oskarshamn, Tranås, Vaggeryd och Vimmerby.⁴³

Den egna kommungränsen negligeras även i fallet med KEAB (Katrineholm Energi AB). KEAB ägdes tidigare av Katrineholms kommun (51 %), men har köpts upp och ägs nu av Tekniska Verken (100 %). Den märkliga situation som uppstått är alltså att en kommun, via ett av sina bolag, köper en annan kommuns bolag. Detta verkar inte bekymra Tekniska Verken utan de konstaterar att KEAB är ”en välartad sambo”.⁴⁴

Inom biogas har Tekniska Verken, genom det delägda dotterbolaget (61,5 %) Linköping Biogas AB och genom det helägda dotterbolaget Svensk Biogas i Linköping AB redan uppnått sitt mål att bli en betydande aktör. ”Genom Linköping Biogas AB har Europas största produktion av biogas till fordon skapats här i Linköping”⁴⁵, informerar Tekniska Verken på sin hemsida.

På biogassidan lyfts blickarna, från Linköping, regionen och Sverige, mot den internationella marknaden:

Affärsidén för Svensk Biogas är att ... på en internationell marknad erbjuda produktions- och processkoncept som bidrar till en bättre miljö, ökat energioberoende samt en hållbar ekonomi.⁴⁶

Men det är inte riskfritt att engagera sig på biogasmarknaden, Svensk Biogas konstaterar att ”resan fram till dagens datum har inneburit ett stort engagemang och risktagande från samtliga intressenter”.⁴⁷

⁴² ”Verksamhetsåret 2003. Tekniska Verken. Siffror och händelser under 2003.”, s. 17.

⁴³ <http://www.tekniskaverken.se/tekniskaverken/miljoinfo/index.htm> 2004-07-21 under *Pressinformation* – Pressmeddelanden 2003: 030923.

⁴⁴ ”Verksamhetsåret 2003. Tekniska Verken. Siffror och händelser under 2003.”, s. 30.

⁴⁵ <http://www.tekniskaverken.se/tekniskaverken/foretag/biogas/index.html> 2004-07-22.

⁴⁶ http://www.svenskbiogas.se/om_sb.asp 2004-07-22.

⁴⁷ http://www.svenskbiogas.se/om_sb.asp 2004-07-22.

Linköpings kommun anser dock att det kan vara värt att ta riskerna. Kanske inte minst med tanke på att Tekniska Verken lämnade ett koncernbidrag till Linköping Stadshus AB med 82 Mkr, något som bland annat möjliggjordes av den goda lönsamheten i bolaget. 2003 var resultatet (vinstmarginalen) 18 % på avfallssidan, betydligt bättre än branschmedianen.⁴⁸

Den internationella profileringen kanske även kommer att utvecklas ytterligare sedan den nya avfallsförbränningsanläggningen Gärstad står klar i december 2004. Åtminstone projektledaren är öppen ”för att importera sopor från länder där energiåtervinning inte är lika effektiv som i kalla Sverige. - I Italien är naturligtvis inte behovet av fjärrvärme detsamma som i Sverige, säger han.”⁴⁹

5.3 Renova AB

Det interkommunala bolaget Renova AB ägs av kommunerna Ale, Göteborg, Härryda, Kungsbacka, Kungälv, Lerum, Mölndal, Partille, Tjörn, Stenungsund och Öckerö, med Göteborg som dominerande ägare (83,7 %).

År 2003 omsatte Renova ca en miljard kronor, en ökning med omkring 40 % sedan 1999. Bolaget har, enligt bolagsordningen, till föremål för sin verksamhet att: ”insamla, omhänderta, behandla och deponera avfall/återvinningsmaterial ... anlägga och driva avfallsdeponier ... med härför lämpligt avfall och/eller annat bränsle producera och försälja fjärrvärme och el ... bedriva med ovanstående verksamheter naturligt anknytande rörelse”.

I bolagsordningens 2 § stadgas att ”Verksamheten skall bedrivas i enlighet med kommunalrättsliga principer”.

Nedanstående exempel, vilka alla återfinns på sidorna 8-9 i årsredovisningen från 2003, har mycket gemensamt med det språk som ofta är kännetecknande för privata företag:

Kritiska framgångsfaktorer, kundanpassning, kompetens, effektivitet, förändringsbenägen organisation, gemensamma värderingar, kvalitet i alla led, starkt varumärke, gemensamma ledstjärnor, lagarbete är centralt för kulturen, tydlighet är A och O, tillit är kärnan i Renovas varumärke, Renova är ett aktivt företag, där medarbetarna ser det som positivt att vara uppdaterade, kundfokuserad organisation, framgångsspiral.

Men bakom företagspråket döljer sig reella ambitioner att växa på avfallsmarknaden:

Under 2003 har Renova hanterat totalt 670 000 ton avfall. Det är en ökning med sex procent jämfört med 2002 (630 000 ton). Ökningen beror på att Västsverige har haft en något starkare konjunktur än övriga landet men också på intensivare marknadsinsatser från Renovas sida. Ökade marknadsandelar kan framförallt märkas i Partille, Lerum och Härryda men även i övriga Västsverige.⁵⁰

⁴⁸ D&B Branschfakta Sophanteringsföretag 2004:1, s. 13.

⁴⁹ Norrköpings Tidningar 2004-07-19.

⁵⁰ <http://www.renova.se>, under ”Renova i siffror” 2004-07-25.

I ovannämnda årsredovisning har ett stycke följande rubrik: ”Framtida fokus riktas mot privata företag”⁵¹. Detta klargörs ytterligare i den kommande texten:

Försäljningsorganisationens fokus under kommande år är att öka bearbetningen av de 10 000 potentiella kunder som finns inom kundkategorin privata företag, i Västsverige.⁵²

Marknads – och konkurrenstänkandet tycks genomsyra organisationen i sådan omfattning att en enkel begäran om några handlingar bemöts enligt följande:

Eftersom vi är ett bolag som arbetar under samma förutsättningar med konkurrens fullt ut med andra företag i branschen kan vi naturligtvis inte lämna ut vare sig marknadsanalys eller plan.⁵³

Den nyfikne ställer sig naturligtvis frågan vad som gör kommunal verksamhet så hemlig?

En annan fråga, som bolaget borde fundera över, är om ett kommunalt bolag som Renova verkligen ska konkurrera så att andra aktörer riskerar att slås ut. Att risken är överhängande är företaget väl medvetet om, då följande står att läsa i årsredovisning 2003:

Strävar efter att bli helhetsleverantörer

Den hårdnande konkurrensen och ökade investeringskostnader i kombination med högre nivåer vad gäller miljökrav gör att företagen i branschen strävar efter att nå positionen helhetsleverantör, med ett komplett erbjudande som täcker hela återvinningskedjan. På så sätt försöker företagen nå ökade volymer och därigenom skalfördelar. Följden blir att många, framförallt mindre, både kommunala och privata företag i branschen riskerar att få det betydligt tuffare, och eventuellt fasas ut.⁵⁴

I början av 2002 hade Renovas försäljningsorganisation 7 medarbetare. Två år senare hade försäljningsavdelningen femfaldigats till 35 personer, varav merparten är utesäljare. Not inledning

5.4 Halmstads Renhållningsaktiebolag

Halmstads Renhållningsaktiebolag (nedan kallat HRAB) är ett av Halmstads kommun ägt bolag (100 %). HRAB:s har till föremål för sin verksamhet ”att ombesörja renhållning samt bortforsling och kvittblivning av avfall”.⁵⁵

Omsättningen uppgår till drygt 110 Mkr och företaget har omkring 75 årsanställda.⁵⁶ På Dagens Industris Gasellista (förteckning på landets snabbast växande företag, som DI sammanställer tillsammans med Deloitte och SAP), återfinns man HRAB på 15 plats i Halland 2003, med en tillväxt på 125 %.⁵⁷

⁵¹ Renovas årsredovisning 2003, s. 14.

⁵² Renovas årsredovisning 2003, s. 14.

⁵³ Tjänsteman vid Renova i samband med begäran om utlämnande av handlingar.

⁵⁴ Renovas årsredovisning för 2003, s.11.

⁵⁵ Bolagsordning för Halmstads Renhållningsaktiebolag, s. 1.

⁵⁶ RVF-Nytt nr 1/2004, s. 18.

⁵⁷ <http://di.se/gasellist/gasellist.asp?id=132>, 2004-07-25.

HRAB:s inriktning mot företagsmarknaden framgår inte minst av bolagets ”totalservice”-koncept:

De senaste åren har HRAB utvecklat ett totalkoncept för att möta industrins behov. Efter att ha analyserat kundens befintliga system för hantering av avfall och mängder skräddarsyr vi en lösning som omfattar hela kedjan från intern hantering fram till slutlig behandling, inklusive lämpliga kärl, företagsanpassade skyltdekaleringar och personalinformation.⁵⁸

HRAB har en egen marknadsavdelning som bland annat marknadsför ”företagets samlade tjänsteutbud”.⁵⁹ Under ”Affärsidé” på hemsidan står det att läsa att ”arbetet ska bedrivas på ett sådant sätt att företaget uppfattas som marknads- och utvecklingsledande och företagets personal som kompetent och serviceinriktad”.⁶⁰

”Att transportera avfall är en bitvis tuff men lukrativ bransch med många privata entreprenörer. Men i Halmstad har vi på ett unikt sätt lyckats behålla vår starka ställning på industrisidan” skriver HRAB:s marknadschef i RVF-Nytt nr 1/2004 (s. 18).

5.5 SRV Återvinning AB

Detta regionala bolag har gamla anor och härstammar ur det 1949 bildade AB Huddinge Renhållningsverk. I början av 70-talet ombildades bolaget till Södertörns Renhållningsverk AB och senare har namnet ändrats till SRV Återvinning AB (SRV). 2003 omsatte SRV drygt 270 Mkr.

SRV ägs av de fem kommunerna Botkyrka, Haninge, Huddinge, Nynäshamn och Salem. I konsortialavtalet som tecknats mellan ägarkommunerna står det att:

Bolaget har till föremål för sin verksamhet att forsla orenlighet som härrör från hushåll samt hushållsavfall och därmed jämförligt avfall ävensom annan orenlighet och avfall som kommunerna är eller blir skyldiga att ta hand om till avstjälningsplats eller destruktionsanläggning, driva sådana anläggningar samt utöva i övrigt därmed förenlig verksamhet.⁶¹

SRV har under åren fram tills nu, nöjt sig med att i stort sett hålla till inom sina ägarkommuner och där ägna sig åt att konkurrera på den fria industriavfallsmarknaden, där man uppger att man har 3 000 företagskunder.⁶² Efter det att bolaget fått en ny vd så har man rekryterat en försäljningschef och flera nya säljare. Ambitionen förefaller vara klar och tydlig, SRV ska skaffa fler kunder.

I organisationsschemat⁶³ nedan framgår att ett av bolagets tre huvudområden just är försäljning:

⁵⁸ RVF-Nytt nr 1/2004, artikel skriven av Per Ålund, Halmstads Renhållningsaktiebolag, s. 18.

⁵⁹ <http://www.renhallningsbolaget.halmstad.se/html/index.html>, under ”Marknadsavdelning”, 2004-07-25.

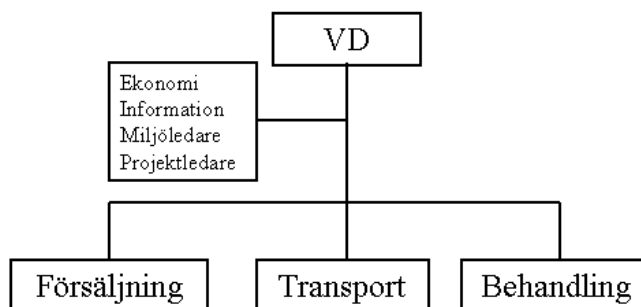
⁶⁰ <http://www.renhallningsbolaget.halmstad.se/html/index.html>, 2004-07-25.

⁶¹ Konsortialavtal mellan ägarkommunerna, s. 1.

⁶² <http://www.srv-atervinning.se/> under rubriken ”Vad är SRV” 2004-07-26.

⁶³ <http://www.srv-atervinning.se/> under ”Organisationsschema”, *exakt* kopia. 2004-07-26.

Organisationsstruktur

I en artikel i RVF-Nytt nr 3 betonar den nye vd:n att det inte är några konstigheter med att ett kommunägt avfallsbolag har en försäljningsavdelning och det börjar märkas i SRV:s aktiviteter i marknaden. SRV deltar numera i anbudsupphandlingar utanför ägarkommunernas områden. Under våren har man lagt anbud på avfallsbehandling i Stockholms Stad och lämnat på anbud på insamlingen i Värmdö kommun.

En liten egenhet med SRV är att då bolaget deltar i offentliga upphandlingar vill man att de avlämnade priserna ska betraktas som affärshemligheter och sekretessbeläggas enligt Sekretesslagens sjätte kapitel § 1. För att citera ett anbud så skriver man enligt följande:

SRV menar att om priserna i detta anbud skulle komma konkurrenterna tillhanda så skulle det vara mycket lätt för dessa att dra slutsatser om vilka strategier som ligger bakom prissättningen. Att få kännedom om sina konkurrenters strategier måste betraktas som mycket gynnsamt. SRV är således övertygade om att om priserna i detta anbud görs offentliga så kommer det att kunna skada SRV:s affärsmöjligheter.⁶⁴

Alla företag som deltar i offentliga upphandlingar bör veta att de öppet redovisade priserna är en del av dessa upphandlingars princip. Det kan anas att det är andra skäl som ligger till grund för SRV:s ovilja att få sina priser utlämnade. Vid upphandlingen av behandling i Stockholms Stad lämnade SRV 33,6 % rabatt⁶⁵ på priset för deponifraktionen. Det är förståeligt om det inte är intressant att en sådan rabattsats kommer till kännedom hos kunderna hemma i de egna ägarkommunerna.

5.6 Västmanlands avfallsaktiebolag

Västmanlands avfallsaktiebolag, nedan kallat Vafab, är renhållningsbolaget som har alla kommuner i Västmanlands län (Västerås, Fagersta, Norberg, Skinnskatteberg, Surahammar, Sala, Heby, Hallstahammar, Arboga, Köping samt Kungsör) och dessutom Enköpings kommun som delägare.

⁶⁴ Ur SRV:s anbud till Stockholms stad 2004-03-30.

⁶⁵ Prisjämförelse mellan SRV: anbud till Stockholms stad och SRV:s officiella pris på hemsidan www.srv-atervinning.se

Inom bolagets region bor omkring 300 000 människor och det finns över 10 000 avfallsproducerande företag.⁶⁶ Bolaget hade omkring 100 anställda och omsatte ca 215 Mkr år 2003.⁶⁷

Ägarkommunerna tecknade under 1981 ett 25-årigt konsortialavtal som löper ut i och med utgången av år 2006. Har avtalet inte sagts upp två år före avtalstidens utgång förlängs det med fem år i taget.⁶⁸ I konsortialavtalet står bland annat skrivet att ”bolaget skall ha till föremål för sin verksamhet att svara för den regionala avfallshanteringen för de i § 1 nämnda delägarkommunerna”. I § 1 räknas Västmanlands kommuner upp samt Enköping.

Marknadsavdelningen fyller en viktig funktion för Vafab. I årsredovisningen för 2003 står det bland annat att läsa:

Marknadsavdelningen har under året haft ca 650 företagskontakter i form av besök ute hos kund eller kundbesök på våra anläggningar. 50 nya avtal med kunder har träffats. Under året har dessutom 140 företag tecknat avtal om Återbrukskort. Totalt antal avtal om helhetslösningar uppgick vid årets slut till ca 200 och antal avtal om Återbrukskort till 775.⁶⁹

När det gäller förorenad mark samarbetar Vafab med Renova i Göteborg och SYSAV i Skåne för att marknadsföra marksanering i hela landet. De tre kommunägda bolagen har tecknat ett samarbetsavtal med ett företag som heter Göta Nord.⁷⁰

Göta Nords uppdrag är bland annat att erbjuda helhetslösningar vad gäller markrening, från utredningar och projektering till behandling. Idén är att ”representerar Renova (Göteborg), SYSAV (Malmö) och Vafab (Västerås) avseende mottagning av förorenade jordar utanför deras egna ägarkommuner”.⁷¹

Som många andra kommunägda avfallsbehandlingsbolag ägnar sig Vafab åt att konkurrera på industriavfallsmarknaden. För att återigen citera den senaste årsredovisningen: ”Arbetet sker affärsmässigt i konkurrens med renhållningsentreprenörer, åkerier m.fl. Exempel är uppdrag åt Förpackningsinsamlingen, renhållningsentreprenader i Fagersta, Hallstahammar och Skinnskatteberg”.

Det är påfallande ofta som de kommunala renhållningsbolagen berömmar sig av att ha vunnit kommunala entreprenadupphandlingar i konkurrens med privata entreprenörer. Den stora skillnaden är dock att de privata bolagen inte har några monopol på behandling av avfallet från samma kommuner och vid analyser är det ganska vanligt att konstatera det som Vafab skriver i sin årsredovisning:

Omsättningen under 2003 var 214,8 (199,2) Mkr. Ökningen beror främst på ökad ersättning för hushållsavfallet.⁷²

⁶⁶ <http://www.vafab.se/omvafab/omvafab.html>, 2004-07-26.

⁶⁷ Vafabs årsredovisning 2003, s. 17-18.

⁶⁸ Konsortialavtal för Västmanlands avfallsaktiebolag, s. 6.

⁶⁹ Vafabs årsredovisning 2003, s. 9.

⁷⁰ Pressrelease från Göta Nord daterad 2004-03-16.

⁷¹ <http://www.gotanord.se/>, 2004-09-22

⁷² Vafabs årsredovisning 2003, s. 10.

5.7 Nordvästra Skånes Renhållningsaktiebolag

Nordvästra Skånes Renhållningsaktiebolag (NSR) är det regionala avfallsbehandlingsbolaget i nordvästra Skåne och som ägs av de sex kommunerna Bjuv, Båstad, Helsingborg, Höganäs, Åstorp och Ängelholm. Enligt bolagsordningen som har ändrats ett antal gånger genom åren, ska bolaget ha till föremål att ”mottaga och behandla avfall för avtalsslutande kommuner och att bedriva därmed sammanhängande regional verksamhet”.

Inom NSR bedrivs en mängd verksamheter som är av rent kommersiell karaktär och inte primärt är kommunala angelägenheter. En del av verksamheterna kan nog betraktas som ganska så affärsmässigt osäkra och leda till förluster.

I Ängelholm har NSR investerat 31 Mkr i en anläggning för hantering och återvinning av returplast. Den största andelen av materialet som hanteras i återvinningsprocessen är material som kommer från Tetra Pak i Lund. Uppdraget att återvinna plasten är ett rent legoarbeta. Övrigt material som sorteras och omlastas tillhör Plastkretsen, företaget som administrerar och hanterar återvinningen av plastförpackningar.

Ett annat uppdrag som inte kan anses vara av intresse för ägarkommunerna är hanteringen av slag från företaget ScanDust i Landskrona. Man hanterade under 2003 ca 14 000 ton metallrens och slag från ScanDust.⁷³

Sedan många år tillbaka har NSR också en returpappersanläggning i sin ägo. I denna anläggning hanteras omkring 55 000 ton returpapper, även detta ett rent åtagande av kommersiell karaktär som knappast är förenligt med kommunallagen. NSR tillförs returpapper från många kommuner utanför den egna ägarkretsen.⁷⁴

NSR har satsat hårt på att bedriva biologisk behandling och detta gör man i ett antal olika former. En del av behandlingen bedrivs i s.k. BCR-reaktorer och ytterligare material behandlas i en våtreaktoranläggning. Till denna anläggning, i vilken det under 2003 behandlades 22 700 ton livsmedelsavfall och gödsel, kom den största andelen livsmedelsavfall från företaget Gelita som är beläget i Klippans kommun, en kommun som inte heller tillhör ägarkretsen.⁷⁵

Ovanstående exempel visar tydligt på att ledningen i NSR inte på något sätt anser sig begränsade av de paragrafer i kommunallagen som rör kommunal affärsverksamhet och lokaliseringsprincipen. Bolaget ligger dessutom i tvist med Skatteverket. Ärendet befinner för närvarande i kammarrätten. Om Skatteverket får rätt kommer det att kosta NSR ungefär 58 Mkr, mycket pengar för ett kommunalt bolag som redan bedriver annan riskabel verksamhet.⁷⁶

Ordföranden i bolagets styrelse sammanfattar på ett bra sätt bolagets ståndpunkt:

Jag tycker det är viktigt som affärsdrivande företag att visa musklerna ibland. Vi har låtit de stora drakarna sköta industriavfallet...⁷⁷

⁷³ Miljörapport Fiborna Återvinningsanläggning 2003 s. 12, 17.

⁷⁴ Miljörapport Fiborna Återvinningsanläggning 2003 s. 12.

⁷⁵ Miljörapport Fiborna Återvinningsanläggning 2003 s. 26.

⁷⁶ NSR:s årsredovisning för 2003, s. 3.

⁷⁷ RVF-Nytt nr 3/2004.

6. Demokratisk förankring

Att bolagisera kommunal verksamhet får aldrig bli ett sätt att undandra verksamheten från demokratisk insyn och de folkvaldas inflytande. Kommunallagen är tydlig; vid beslut av principiell betydelse och/eller större vikt ska kommunfullmäktige få yttra sig. Detta sker sällan. I bästa fall rapporterar bolagen vad som redan utförts. Ibland når inte ens årsredovisningarna kommunfullmäktige.

Exempel på det ovanstående är att bland annat Sysav, Renova och Tekniska Verken i Linköping planerar miljardinvesteringar – inget av detta har passerat fullmäktige i respektive kommuner.

Om man menar att den demokratiska förankringen inte är nödvändig, försvinner det viktigaste motivet till offentligt ägande. Nedan följer de beslut i några exempelkommuner som vid telefonkontakt med kommunerna uppgivits ha passerat kommunfullmäktige under 2003 och 2004:

Linköping, ärenden i kommunfullmäktige 2003-2004 angående Tekniska Verken i Linköping AB:

- 2004-06-15 Tekniska Verkens förvärv av aktier i Chelos AB.
- 2004-05-25 Tekniska Verkens i Linköping AB:s förvärv av BusinessLink i Linköping AB.
- 2004-03-30 Tekniska Verkens i Linköping AB:s måluppfyllelse 2003.
- 2004-03-30 Tekniska Verkens i Linköping AB – ändring av bolagsordning till publikt bolag.
- 2004-03-30 Tekniska Verkens i Linköping AB, särskilda ägardirektiv.
- 2003-12-09 Tekniska Verkens prisförändringar 2004.
- 2003-12-09 Tekniska Verkens förvärv av bolag med Åtvidabergs kommuns drift- och underhållsavdelning.
- 2003-11-25 Motiv för ägande av Tekniska Verken i Linköping AB.
- 2003-11-25 Verksamhetskrav och åtgärdsplan för Tekniska Verken i Linköping AB.
- 2003-10-28 Fjärrvärme, information från Tekniska Verken om prisändring (för kännedom).
- 2003-06-17 Tekniska Verkens förvärv av nya aktier i Östkraft AB.
- 2003-03-25 Tekniska Verkens redovisning av uppdrag 2002.
- 2003-03-25 Särskilda ägardirektiv för Tekniska Verken.
- 2003-01-28 Tekniska Verkens priser 2003, anmälan.

Göteborg, ärenden i kommunfullmäktige 2003-2004 angående Renova AB:

- 2003-11-20 Förslag till ägardirektiv för Renova AB.

Halmstad, ärenden i kommunfullmäktige 2003-2004 angående Halmstads Renhållning AB:

- 2004-05-27 Årsredovisning 2003 för HRAB.
- 2003-09-25 Ombyggnad av Kristinehedsverken, beslut om.
- 2003-05-22 Årsredovisning 2002 för HRAB.

Botkyrka, ärenden i kommunfullmäktige 2003-2004 angående SRV Återvinning AB:

- 2004-06-11 Anmälan av årsredovisning för SRV Återvinning AB.
- 2003-06-17 Anmälan av årsredovisning för SRV Återvinning AB.

Västerås, ärenden i kommunfullmäktige 2003-2004 angående Vafab:

- 2004-05-27 Förslag om sammanslagning mellan Vafab och Västra Mälardalens Renhållningsaktiebolag.
- 2003-12-18 Renhållningstaxa 2004.

Helsingborg, ärenden i kommunstyrelsen 2003-2004 angående NSR:

- 2004-06-02 Årsredovisning för NSR, anmälan av.
- 2004-06-02 Information angående planerade avfallsbehandlingsavgifter för 2005, anmälan av.
- 2003-08-15 Protokoll fört vid ordinarie bolagsstämma, anmälan av.
- 2003-05-27 Kallelse till bolagsstämma för NSR, anmälan av.

Staffanstorp, ärenden i kommunfullmäktige 2003-2004 angående Sysav:

- 2004-06-14 Sysavs års- och miljöredovisning 2003, anmälan av.
- 2003-05-19 Sysavs års- och miljöredovisning 2002, utdelad.

7. Att gräva guld...

Göra guld av sopor? Är det möjligt? I det följande presenteras tre kommuner – Borås, Skövde och Jönköping – som nu miljardinvesterar i nya anläggningar för att etablera sig som aktörer i avfallsbranschen. Alla behöver hjälp av omvärlden för att hitta nya kunder och en stor andel privata kunder krävs.

Borås

Borås är Sveriges trettonde största stad med drygt 98 000 invånare och är därmed den största borgerligt styrda kommunen i landet. Den styrande majoriteten består av moderater, folkpartister, centerpartister, miljöpartister och företrädare för det lokala partiet Vägvalet.

I december 2002 togs beslutet om en ny avfallsförbränningsanläggning. Investeringen beräknas till ca 400 Mkr, med andra ord mer än ett års omsättning för bolaget. På Borås Energis särskilda webbsida *Sopor blir till guld* beskrivs projektet närmare.

Brännbara sopor körs idag till det interkommunala bolaget Renova i Göteborg.

I beslutsunderlaget sägs bland annat att förutsatt att behandlingsavgiften blir konkurrenskraftig kommer detta att stärka Sobackens, avfallsanläggningens, ekonomi.

Behovet av avfall är ca 89 000 ton per år. Av detta är 16 000 ton hushållsvall från Borås, Marks och Bolleryds kommuner. Resterande volym måste alltså komma någon annanstans ifrån. Problemet är att konkurrensen om avfallet är hård. Hoppet sätts bland annat till kommunerna i Sjuhäradsbygden, men i beslutsunderlaget från Borås Energi konstateras att:

För detta avfall finns det en risk att konkurrensen ökar från andra avfallsförbränningsaktörer i Väst- och Mellansverige.⁷⁸

Vidare konstaterar Borås Energi:

Ju större anläggningen blir och ju större bränslebehovet blir, desto större blir konkurrensen om tillgängligt avfallsbränsle.⁷⁹

Den primära bevekelsegrunden för bolagets satsning tycks vara att ta bolaget ur den nuvarande, besvärande, ekonomiska belägenheten:

Sammantaget innebär den nuvarande situationen att verksamhetens avkastning (rörelsens intäkter minus kostnader exklusive kapitalkostnader) minskat betydligt och i nuläget inte ger täckning för kapitalkostnaderna.⁸⁰

⁷⁸ Borås Energi: Beslutsunderlag avseende ny avfallsförbränningsanläggning i Borås, 2002, s. 40.

⁷⁹ Borås Energi: Beslutsunderlag avseende ny avfallsförbränningsanläggning i Borås, 2002.

⁸⁰ Protokollsutdrag från styrelsemöte i Borås Energi AB den 11 november 2002, § 108.

Genom projektet är det tänkt att bolaget ska investera sig ut ur krisen, göra guld av sopor. Men risken finns att företagets *auri sacra fames*, guldhunger, rentav förvärrar situationen när konkurrensen om soporna ökar.

Skövde

Skövde är liksom Borås en borgerligt styrd kommun. Här har under första halvåret 2004 redovisats en del i media kring anläggningen. Skaraborgs Allehanda redogör för kommunens största lån någonsin på följande sätt:

Byggandet av en sopförbränningsanläggning i Risängen kräver ett rekordstort lån. Kommunens bolag, Skövde Värmeverk AB, ska låna 320 miljoner kronor, vilket kraftigt ökar kommunens låneskuld. Kommunen borgar för lånet, men enligt bolagets företrädare kommer bolaget självt klara räntor och amorteringar.⁸¹

Enligt konsultföretaget Profu har Skövde tillgång till mer än 50 000 ton avfall per år.⁸² Förhoppningen är även i Skövdes fall att anläggningen ska förbättra ekonomin.

För Skövdes del kan en anläggning generera ett överskott på mellan 2,5 till 5 Mkr per år. Detta är ändå lågt räknat då mottagningsavgiften troligen kommer att öka i framtiden och överskottet därmed också öka.

Jönköping

Jönköping fattade 18 december 2003 beslut om att bygga en förbränningsanläggning och avsätta 1,2 miljarder kronor för detta. Detta säkras med kommunal borgen på 1,3 miljarder kronor inklusive valutasäkring.

Detta gör anläggningen till den förmodligen dyraste i vårt land. Varje medborgare av de 118 000 som bor i Jönköping borgar därmed med 11 000 kronor.

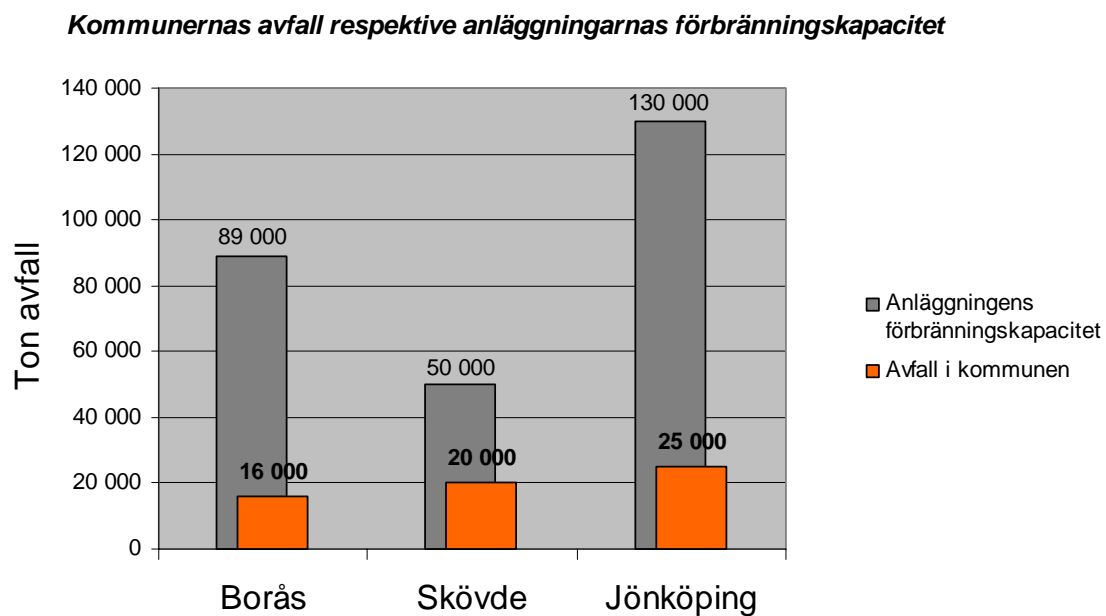
Av beräknad kapacitet på 130 000 ton avfall per år kommer omkring 25 000 ton från Jönköping och en grannkommun. Resten är antaganden om privat avfall och från andra kommuner.

Kommunen är inte ensam om dessa planer. I Borås Energis tidigare refererade beslutsunderlag visas att kapacitetsöverskott kommer att råda redan om några år om de planerade avfallsanläggningarna byggs samtidigt som den biologiska behandlingen byggs ut.

⁸¹ Skaraborgs Allehanda 2004-07-01.

⁸² Skrivelse från Tekniska nämnden i Skövde till fullmäktige, daterad 2002-01-23, s. 2.

I diagrammet nedan illustreras och sammanfattas den ovan beskrivna problematiken. Verkligheten är dock värre än vad diagrammet visar, då variabeln *avfall i kommunen* inbegriper mer än respektive kommuns egna hushållsavfall (exempelvis i Jönköpings fall även en grannkommun):

Sammantaget de tre kommunerna saknas mer än 200 000 ton sopor, eller annorlunda uttryckt: mer än fyra av fem ton avfall saknas inom kommungränserna.

8. Sammanfattning och slutsatser

Kommunallagen respekteras inte. Kommunerna utnyttjar gärna kommunallagens möjligheter att lämna över skötseln av en kommunal angelägenhet till ett kommunalt företag, men dessa företag uppfyller inte lika gärna kraven som ställs av lagstiftaren. Näringsverksamhet bedrivs med uttalat vinstsyfte, de geografiska gränserna respekteras inte och kommuninvånarnas pengar riskeras då kommunerna försöker konkurrera ut privata aktörer. Inte sällan brister den demokratiska förankringen. Bolagen uppträder oftare som autonoma entiteter än som politiskt styrda verksamheter.

Men problemen går att komma till rätta med om kommunerna börjar ta sitt ansvar. Det handlar i huvudsak om att:

- *Respektera lagarna.* Kommunerna måste börja följa lagen och lagstiftarnas intentioner vad beträffar kommunallagen och lagen om offentlig upphandling, och därmed sluta konkurrera med privata företag genom egna vinstdrivande kommunala bolag.
- *Sluta spekulera.* Kommunernas försök att göra guld av sopor riskerar medborgarnas skattepengar när sopförbränningskapacitetsöverskott riskerar att uppstå i vissa regioner. Kommuner ska inte spekulera.
- *Växla tillgångar.* Det ställs berättigade krav på kommunerna att investera i sin kärnverksamhet, exempelvis att underhålla och förnya sina lokaler inom vård, omsorg och hälsa. En avkommunalisering av delar eller hela av avfallssektorn skulle öppna möjligheter för satsningar inom dessa områden.
- *Prioritera miljön.* Den miljömässiga ambitionen att ge miljölösningar länge upp i avfallshierarkin prioritet riskeras idag. Vad händer när rimliga önskemål om minimering av avfall, återanvändning av material, produktion av biogas står i klar konflikt mot de kommunala monopolens ständiga krav på ökade avfallsmängder för att kunna försvara de gigantiska investeringar som gjorts?

9. Källförteckning

- Arthursson, Michael & Ekelund, Mats, *Effekter av konkurrensutsättning av offentlig verksamhet*, Svenskt Näringsliv, 2004
- Bolagsordning för Halmstads Renhållningsaktiebolag
- Borås Energi: Beslutsunderlag avseende ny avfallsförbränningsanläggning i Borås, 2002
- D&B Branschfakta Sophanteringsföretag 2004:1
- Ett samhälle med giftfria och resurssnåla kretslopp Sammanfattning av regeringens proposition 2002/03:117*
- <http://di.se/gasellist/gasellist.asp?id=132>, 2004-07-25
- <http://www.gotanord.se/>, 2004-09-22
- http://www.kkv.se/konkurrens/tre_lagar.shtm 2004-07-15
- <http://www.naturvardsverket.se/index.php3?main=/dokument/lagar/mbalkinf/mbalk.htm> 2004-07-15
- <http://www.renhallningsbolaget.halmstad.se/html/index.html>
- <http://www.renova.se>
- <http://www.rvf.se/avfallshantering/03/rub7.html>, *Googles cache av sidan* 2004-07-15
- <http://www.srv-atervinning.se/>
- http://www.svenskbiogas.se/om_sb.asp 2004-07-22
- <http://www.vafab.se/omvafab/omvafab.html>, 2004-07-26
- Ingemarsson, Mikael, *Monopolmarknader i förändring*, Konkurrensverkets rapportserie: 2004:3
- Konsortialavtal för Västmanlands avfallsaktiebolag
- Konsortialavtal mellan ägarkommunerna i SRV Återvinning AB
- Miljörapport Fiborna Återvinningsanläggning 2003
- Norrköpings Tidningar 2004-07-19
- NOU, "Uppdrag att utreda kommuners och landstings möjligheter enligt lagen (1992:1528) om offentlig upphandling (LOU) och gemenskapsrätten att genomföra köp från sina egna företag m.m.", 1998
- NSR:s årsredovisning för 2003
- Protokoll fört vid sammanträde med SYSAV:s styrelse 2004-06-10
- Protokollsutdrag från styrelsemöte i Borås Energi AB den 11 november 2002, § 108
- Renovas årsredovisning för 2003
- RVF-Nytt nr 1/2004
- RVF-nytt nr 3/2004
- SCB, *Statistisk årsbok för Sverige 2004*
- Skaraborgs Allehanda 2004-07-01
- Skrivelse från Tekniska nämnden i Skövde till fullmäktige, daterad 2002-01-23
- SRV:s anbud till Stockholms stad 2004-03-30
- Sysavs rambudget 2005-2007
- Uppföljning av deponeringsförbuden*, Naturvårdsverkets rapport 5383, 2004
- Utskrift från Observer avseende Ekonominyheterna TV 4, 2004-07-14, kl. 19.25
- Vafabs årsredovisning 2003
- Verksamhetsåret 2003. Tekniska Verken. Siffror och händelser under 2003
- www.rvf.se 2004-06-18
- www.tekniskaverken.se